

Bydgoszcz, dn. 26.05.2023 r.

dr hab. Filip Pierzchalski
Katedra Teorii Polityki i Myśli Politycznej
WNPiSM Uniwersytet Warszawski

Recenzja rozprawy doktorskiej Pana mgr. Witolda Gracy pod tytułem: „*Cywilne służby specjalne w systemie politycznym państwa demokratycznego – pomiędzy apolitycznością a upolitycznieniem. Przypadek Polski*”, napisanej pod kierunkiem dr. hab. Kamila Minknera, prof. UO

OCENA MERYTORYCZNA PRACY

W mojej opinii dysertację doktorską Pana mgr. Witolda Gracy pt.: „*Cywilne służby specjalne w systemie politycznym państwa demokratycznego – pomiędzy apolitycznością a upolitycznieniem. Przypadek Polski*” zakwalifikować można jako oryginalną pracę badawczą w obrębie współczesnych analiz politologicznych na temat strukturalnego usytuowania, roli oraz funkcji cywilnych służb specjalnych w reżimie demokratycznym, ze szczególnym naciskiem na wielowątkowe analizy mechanizmów upolitycznienia i/lub apolityczności polskich służb specjalnych w trakcie realizacji ich statutowych celów oraz zadań w latach 1989-2018.

Przedmiot badania dysertacji – integralne wyjaśnianie służb specjalnych w dynamicznej i złożonej interakcji z demokratycznym systemem politycznym – wpisuje się w obszar politologicznych analiz systemowych nad służbami wywiadowczymi. Przy tym w nowatorski sposób podejmuje problem polityczności / apolityczności tychże służb w Polsce w latach 1989-2018. W tym względzie, Pan mgr Witold Graca w twórczy, przemyślany oraz ciekawy sposób używa perspektywy systemowo-funkcjonalnej do analizy wielopoziomowego włączania – ściślej uwikłania i instrumentalizacji – cywilnych służb specjalnych w bieżącą rywalizację polityczną. Nie mniej oryginalnym pomysłem jest testowanie głównej hipotezy badawczej pracy, która sprowadza się do potwierdzenia następującej prawidłowości: „im niższy poziom konsolidacji systemu demokratycznego, tym niższy poziom profesjonalizmu i funkcjonalności służb specjalnych (w sensie zgodnej z prawem realizacji powierzonych zadań)” (s. 9).

Uważam, że konceptualizacja przedmiotu badania oraz podstawy teoretyczne dysertacji zasługują na wyraz uznania. Widać wyraźnie, że doktorant swobodnie porusza się w zawitych – często abstrakcyjnych – założeniach teoretycznych wypracowanych w obrębie holistycznego podejścia systemowego czy funkcjonalizmie. Potrafi w rzetelny i przekonujący sposób zastosować w pracy kategorię polityczności oraz szczegółowo omawia funkcjonowanie służb specjalnych w demokracji przez pryzmat procesów konsolidacji i współzawodnictwa partyjnego. W mojej ocenie, Pan mgr Witold Gaca w pełni „panuje” nad prowadzoną analizą. W czytelny i zrozumiały sposób syntetyzuje zróżnicowane płaszczyzny badawcze, przez co praca uzyskuje ważne walory eksplanacyjne. Dodatkowo dysertacja stanowi przykład wyjścia poza tradycyjne oraz schematyczne interpretacje wywiadu w reżimie demokratycznym.

Należy podkreślić, że w polskiej refleksji politologicznej czy w badaniach z zakresu nauk o bezpieczeństwie nad fenomenem służb specjalnych dominują prace o charakterze formalno-prawnych deskrypcji czy opracowania bazujące na założeniach paradygmatu instytucjonalnego. Stąd większość monografii na temat działalności służb specjalnych to prace koncentrujące się na opisie funkcjonowania i działalności operacyjno-wywiadowczej służb specjalnych w obrębie obowiązujących przepisów prawa oraz wypracowanych instytucji. W przypadku dysertacji Pana mgr. Witolda Gracy mamy do czynienia z twórczym rozwinięciem takich strategii teoretyczno-badawczych, gdzie autor z jednej strony nie pomija tego typu wątków w analizie (część druga pracy), ale jednocześnie adoptuje na własne potrzeby perspektywę systemowo-funkcjonalną i ją twórczo rozwija (część pierwsza i trzecia dysertacji). Innymi słowy, oryginalność niniejszej pracy polega między innymi na kontekstowym usytuowaniu i wieloczynnikowym wyjaśnianiu cywilnych służb specjalnych, kiedy to doktorant omawia i w autorski sposób komentuje liczne dychotomie oraz napięcia powstające wokół cywilnych służb wywiadowczych w Polsce (m.in. jawność vs tajność; działalność w zgodzie z prawem i/lub w granicach prawa vs działalność bezprawna; aktywność upartyjniona i upolityczniona vs bezpartyjna i apolityczna).

Jestem przekonany, że taka operacjonalizacja – rozpatrywanie służby specjalnych jako podsystemu systemu politycznego oraz przez pryzmat mechanizmów zróżnicowanego w formie i treści upolityczniania – stanowi wartość dodaną pracy. Można mówić o jakościowo nowym sposobie analizy oraz heurystycznym kluczu interpretacyjnym, odnoszącym się do naukowych studiów nad wywiadem we współczesnym reżimie demokratycznym.

Jednocześnie przedstawiona do recenzji rozprawa wpisuje się w politologiczne refleksje odnośnie do fenomenu kompleksowości polityki, gdzie analiza polityki nie jest redukowana tylko i wyłącznie do fenomenu władzy czy porządku instytucjonalnego w obrębie jakiegoś reżimu politycznego, w którym mamy do czynienia z różnymi formami, zakresem, natężeniem, stylem, treścią, itd. panowania, rządzenia czy zarządzania, lecz wychodzi poza kratocentryczne uzasadnienia na rzecz naukowych dociekań nad granicami polityczności, nad tym co jest bądź w określonych okolicznościach staje się polityczne. W tym sensie, dysertacja jest udanym przykładem, wręcz dobitną ilustracją, badań nad upolitycznianiem, kiedy Pan mgr Witold Graca jednoznacznie wskazuje, że instytucje definiowane jako polskie służby specjalne (Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencja Wywiadu, Centralne Biuro Antykorupcyjne, Służby Wywiadu Wojskowego, Służba Kontrwywiadu Wojskowego) nie tylko obiektywnie – na poziomie formalno-instytucjonalnym – są upolitycznione, lecz często ich operacyjno-wywiadowcza aktywność to nic innego, jak polityczna konsekwencja jakiegoś ośrodka władzy (np. części elity politycznej) czy po prostu zaplanowany i celowy skutek bieżącej rywalizacji partyjnej (służby specjalne działające „na zlecenie” polityków czy wykonujące „wolę polityczną” partii politycznej).

Dysertacja – na poziomie wyartykułowanych przez autora celów badawczych oraz zaproponowanej chronologii – nie budzi wątpliwości czy zastrzeżeń. Struktura pracy jest spójna a kolejność rozdziałów poprawna. Tytuł dysertacji znajduje swoje odzwierciedlenie w podziale treści. Podział bibliograficzny nie budzi zastrzeżeń a przytoczona literatura przedmiotu jest w pełni reprezentatywna, prawidłowo dobrana i opracowana.

ZALETY DYSERTACJI

Chciałbym podkreślić co najmniej pięć mocnych strony niniejszej dysertacji, które świadczą o wysokim poziomie merytorycznym pracy oraz erudycji i samoświadomości badawczej Pana mgr Witolda Gracy:

1. Z uznaniem oceniam część pierwszą dysertacji, zwłaszcza elementy meta-teoretyczne pracy, gdzie doktorant w precyzyjny sposób przedstawia podłoże teoretyczno-kategorialne całości wywodu. Uważam, że silną stroną dysertacji jest syntetyczne omówienie głównych założeń podejścia systemowego, w tym takich kategorii, jak: system polityczny, podsystem, sprzężenie zwrotne czy konwersja wewnątrzsystemowa. Taka konceptualizacja w zasadzie

w klarowny i rzeczowy sposób sytuuje przedmiot badania na tle polityki *per se*. Pokazuje także duże umiejętności analityczne Pana mgr. Witolda Gacy, jego erudycję i wyobraźnię teoriopolityczną. Co ważniejsze, jest bardzo dobrym uzasadnieniem dla takiej deklaracji autora: „w swojej pracy przyjmuję perspektywę polityczną i badam relacje pomiędzy służbami, specjalnymi a instytucjami władzy państwowej, partiami politycznymi, wymiarem sprawiedliwości, mediami i instytucjami ochrony praw i wolności obywatelskich w kontekście upolitycznienia tych służb” (s. 55). Zresztą w pracy znajdziemy liczne potwierdzenia oraz dowody stosowania przez doktoranta sposobu myślenia i/lub modelu analizy systemowej. Przykładem są bardzo trafne schematy rozwoju danych afer z udziałem służb specjalnych, gdzie Pan mgr Witold Gaca konsekwentnie używa kategorii systemowych do wyjaśnienia przebiegu poszczególnych afer (np. sprawa Willi Kwaśniewskich czy afery podkarpackiej).

2. Bardzo pozytywnie oceniam wyjaśnienie mechanizmów upolityczniania oraz apolityczności w dysertacji. Przy tym jestem pod wrażeniem pewnej łatwości i konsekwencji w używaniu przez Pana mgr. Witolda Gacy tej skomplikowanej kategorystyki politologicznej odnośnie do funkcjonowania służb specjalnych w Polsce w latach 1989-2018 (część trzecia pracy).
3. Pomimo obiektywnych trudności badawczych (trudność z dostępem do wiarygodnych źródeł informacji o służbach specjalnych) bardzo pozytywnie oceniam dociekliwość badawczą doktoranta, zwłaszcza pod kątem oceny oraz autorskich komentarzy na temat trudnych pod względem normatywnym problemów i wyzwań stojących przed politologiczną analizą służb specjalnych. Chodzi o rozważania na temat takich dylematów, jak: bezpieczeństwo państwa a wolność obywateli i transparentność służb; jawność a bezprawna działalność wywiadu; konsolidacja demokracji a funkcjonalność i dysfunkcjonalność służby specjalnych; czystki personalne jako przejaw upolitycznienia służb specjalnych; autonomia służby specjalnych a wpływanie przez polityków na cykl wywiadowczy.
4. Niewątpliwie mocną stroną pracy są wnikliwe analizy oraz autorskie komentarze na temat afer politycznych z udziałem służb specjalnych, które potwierdzają główną hipotezę badawczą pracy na temat destabilizacji porządku demokratycznego w Polsce przy aktywnym współdziałaniu cywilnych służb bezpieczeństwa (rozdziały 7 i 8). Pan mgr Witold Graca nie pozostawia w tej kwestii niedomówień i pola do nadinterpretacji, kiedy omawia konkretne przypadki z polskiej sceny politycznej odnoszące się do nadużywania uprawnień dochodzeniowo-śledczych, braku parlamentarnej i niezależnej kontroli służb czy

instrumentalizacji służb specjalnych ze strony partii politycznych. W świetle przedstawionych dowodów (m.in. afera gruntowa, afera Olina, afera podsłuchowa, afera „Pegasus”) doktorant dobitnie potwierdza prawidłowość, o której sam pisze referując modele funkcjonowania służb specjalnych w państwie demokratycznym, że: „upartyjnienie służb specjalnych opisywane często jako ich upolitycznienie, prowadziło do ich destabilizacji i dysfunkcyjności oraz łamania prawa. Zdestabilizowanie służb i efekty ich działań destabilizowały na zasadzie sprzężenia zwrotnego system polityczny” (s. 98).

5. Bardzo pozytywnie oceniam także krytyczną postawę oraz dociekliwość Pana mgr Witolda Gracy, zwłaszcza gdy wychwytuje i opisuje takie subtelności w standardowej pracy operacyjno-wywiadowczej polskich służb specjalnych, jak: różnicę pomiędzy infiltracją a podżeganiem (s. 138) czy pokazuje paradoksy w funkcjonowaniu tychże służb, kiedy pod „hasłem odpolitycznienia służb specjalnych dokonuje się ich upolitycznienie a właściwe upartyjnienie” (s. 150).

UWAGI POLEMICZNE

Dokonując oceny merytorycznej dysertacji chciałbym wymienić i wskazać w zasadzie tylko trzy uwagi polemiczne:

1. Mimo tego, że w praktyce badawczej doktorant stosuje holistyczny model wyjaśniania integralnego, to jednak nie zdefiniował, czym jest i co oznacza taki sposób prowadzenia refleksji naukowej? W mojej ocenie, zabrakło w pracy bezpośrednich odniesień do twórcy modelu wyjaśniania integralnego i jego wykładni, tj. do naukowego piśmiennictwa Jerzego Topolskiego. W tym sensie, z jednej strony szkoda, że Pan mgr Witold Graca nie przywołał w dysertacji dyrektyw oraz założeń metodologicznych modelu wyjaśniania integralnego, z drugiej zaś brakuje publikacji politologicznych, które odnoszą się wprost do założeń poznawczych i badawczych wypracowanych przez tego historyka (np. książki Pana prof. T. Klementewicza czy moje publikacje).
2. W podrozdziale 1.1. pt. „*System polityczny jako jednostka analizy*” Pan mgr Witold Graca odnosi się do podejścia funkcjonalno-strukturalnego zaproponowanego przez Niklasa Luhmanna. Doktorant stwierdza: „N. Luhmann stworzył bardzo oryginalną teorię systemu,

według której głównym wyróżnikiem systemu nie jest jego wewnętrzne powiązanie elementów, ale wyodrębnienie ze środowiska. Sama konstrukcja systemu jest zdominowana przez przypadkowość, ryzyka i nieprzewidywalność, nie ma w systemie żadnej konieczności. System w koncepcji N. Luhmanna jest system komunikacji” (s. 37). Nie mogę się zgodzić z tezą, że system luhmannowski nie bazuje na wewnętrznym powiązaniu elementów. Wręcz odwrotnie, niemiecki socjolog przyznaje pierwszeństwo funkcji w systemie autopojetycznym. Oznacza to, że system społeczny nie tylko charakteryzuje się nieprzerwaną sekwencją zmian, ale także jawi się jako uporządkowana całość, która nie tylko powstaje (nieustannie się odtwarza i kształtuje) w relacji do otoczenia zewnętrznego, ale także – a może przede wszystkim – to całość, której części są od siebie współzależne, a co ważniejsze ich rola zależy od pełnionych funkcji. W mojej ocenie doktorant powinien skorygować i doprecyzować ww. tezy. Podobnie, moje wątpliwości budzi nadinterpretowanie pojęcia komunikacji w twórczości Luhmanna, która w dysertacji jest kojarzona z praktyczną wymianą informacji. W przypadku teorii systemów mowa raczej o komunikacji, która jest synonimem operacji wewnątrzsystemowych, gdzie mamy do czynienia nie tylko z faktyczną wymianą komunikatów między subsystemami, ale także z wyobrażeniami (sic!) tychże komunikatów (problem „podwójnej kontyngencji”). Innymi słowy, w mojej opinii Pan mgr Witold Gaca zbyt powierzchownie interpretuje mechanizm komunikacji w teorii funkcjonalno-systemowej.

3. Pewnym zaskoczeniem było dla mnie konwencjonalne i jednak zbyt uproszczone rozumienie oraz wyjaśnianie mediów i/lub medialności w dysertacji, zwłaszcza jeżeli weźmiemy pod uwagę błyskotliwość i odwagę intelektualną doktoranta odnośnie do używania perspektywy systemowo-funkcjonalnej w ukazaniu mechanizmów upolitycznienia służby specjalnych. Tezy: „praca mediów przyczynia się do optymalizacji działania systemu politycznego i optymalizacji działania samych służb” czy „media nie posiadają bezpośredniej władzy politycznej, jednak informacje na temat nieprawidłowości w służbach są wykorzystywane przez organy kontrolne państwa, w tym m.in. przez parlament” (s. 325) są twierdzeniami dość naiwnymi, trywialnymi i powierzchownymi. W tym rozumieniu, ewidentnie zabrakło w pracy refleksji nad stopniową zależnością poznania, doświadczania czy przedstawiania polityki od języka naturalnego oraz form czy sposobów komunikacji, i na odwrót. W głównej mierze chodzi o moment analitycznego

uchwycenia stopniowalnej współdeterminacji oraz współzależności pomiędzy praktyką polityczną a obowiązującą mediasferą (traktowaną jako subsystem), gdzie to media przez fakt wytwarzania i powielania systemu znaków, znaczeń oraz interpretacji w danych warunkach konkretno-politycznych są kluczowym czynnikiem strukturo- i procesotwórczym w polityce. Dlatego szeroko rozumiany proces polityczny jest jednocześnie warunkowany oraz zapośredniczony w dynamicznym (figuracywnym) języku oraz czasowo wypracowanych znaczeniach, które są zawsze (i tylko) pewną konwencją kulturową. Co ważniejsze, to media takie konwencje kreują i reprodukują, co oznacza m.in. generowanie audiowizualnej propagandy przez media, która może być nie tylko źródłem informacji, ale także kłamstwa, manipulacji, dyskredytacji, itd. Szkoda, że doktorant nie rozwinął tego typu wątków w pracy.

KONKLUZJA

Mimo wymienionych trzech uwag polemicznych, należy pochwalić Pana mgr. Witolda Gracę za nowatorską dysertację doktorską. W świetle tak wielowymiarowego problemu badawczego doktorant w kompetentny i rzeczowy sposób zrealizował cele badawcze. Przedstawiona do recenzji rozprawa potwierdziła także analityczne umiejętności Pana mgr. Witolda Gracy, jego kompetencje teoriopolityczne i syntetyzujący sposób myślenia i badania.

W mojej opinii oceniania praca spełnia wymogi pracy doktorskiej, ponieważ wnosi do obowiązującej wiedzy politologicznej nowe elementy teoretyczne i w nowatorski sposób bada fenomen upolitycznienia cywilnych służ specjalnych w Polsce w latach 1989-2018.

Biorąc powyższe pod uwagę stwierdzam, że recenzowana dysertacja doktorska mgr. Witolda Gracy odpowiada warunkom stawianym rozprawie doktorskiej i może być dopuszczona do dalszej fazy procedury kwalifikacyjnej.

dr hab. Filip Pierzchalski